

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal
ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X
December / Aralık 2021, 25 (2): 875 - 892

**Mâtürîdî'de *Delâletü's-Şâhid Ale'l-Gâib* Metodu Açısından Âhiretteki
Ödül ve Cezanın Mâhiyeti**

*The Nature of the Reward and Punishment in the Hereafter in Terms of the
Method the Visible As an Evidence for the Invisible in Mâturîdî*

Nail Karagöz

Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelam Anabilim Dalı
*Associate Professor, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Faculty of Theology,
Department of Kalâm
Bishkek / Kyrgyzstan
nail.karagoz@manas.edu.kg orcid.org/0000-0001-6409-6513*

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 2 July / Temmuz 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 10 December / Aralık 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 December / Aralık 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 2 **Pages / Sayfa:** 875 - 892

Cite as / Atıf: Karagöz, Nail. "Mâtürîdî'de *Delâletü's-Şâhid Ale'l-Gâib* Metodu Açısından Âhi-
retteki Ödül ve Cezanın Mâhiyeti [*The Nature of the Reward and Punishment in the Hereafter
in Terms of the Method the Visible As an Evidence for the Invisible in Mâturîdî*]". *Cumhuriyet
İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/2 (December 2021): 875 - 892.

<https://doi.org/10.18505/cuid.961356>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği
teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuri-
yet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuid>

**The Nature of the Reward and Punishment in the Hereafter in Terms of the Method the Visible
As an Evidence for the Invisible in Mâtürîdî**

Abstract: The vast majority of theologians accept true news, sound senses and healthy working mind as sources of knowledge. Due to the fact that the mind is counted among the sources of knowledge, reason-based evidence has been used in many subjects. It is known that Mâtürîdî was the first theologian who dealt with the mentioned sources of knowledge in his work. At the very beginning of his *Kitâb al-Tawhîd*, he determined the ways of acquiring knowledge as correct news, sound senses and reason, and elaborated them in detail. Mâtürîdî mostly prefers the term *inference* to describe the use of reason. He has proven his views on theological issues with many types of inference as well as true news and sense knowledge. These include matters related to the hereafter, too. The visible over the invisible, which is a type of inference, was used as evidence by Mâtürîdî to prove almost every subject. Many definitions of the method of *the method the visible as an evidence for the invisible* have been made. However, it is possible to understand the structure on which it is built as follows: There are areas that human beings cannot comprehend and have will no definite knowledge about. These areas called as *al-ghaib* "the invisible" may be related to ontological differences or may be due to differences in time and space. The difference between humans and Allah is ontological difference, and Allah is an ontological invisible for humans. While events that have not yet happened are invisible in terms of time, happenings what beyond the mountain for example, are invisible in terms of spatial difference. It is not possible for human beings to fully understand (perceive) the attributes of Allah, who is ontologically invisible. For this reason, many theologians have used *the method the visible as an evidence for the invisible* especially in making the attributes of Allah understandable and have tried to explain the divine attributes with this method. Belief in the hereafter is also related to the realm of the invisible. There are a lot of revelations (true knowledge) about the hereafter. However, because of the conditions of the hereafter are different from this world, it is necessary to make the revelations about that place comprehensible. Accordingly, it is interesting how Mâtürîdî uses the aforementioned method to understand the nature of reward and punishment in the hereafter, which is the area of the invisible. Mâtürîdî sometimes understood the verses about reward and punishment in the hereafter with their real meanings, and sometimes attributed different meanings to these verses. In this context, while dealing with the verses about the afterlife, he listed the possibilities regarding what they might mean, and included interpretations based *the method the visible as an evidence for the invisible*. Thus, Mâtürîdî tried to make the hereafter, intelligible based on human being's experiences in this world. According to Mâtürîdî, the mind also has a function in understanding the hereafter. The mind has the capacity to go beyond the senses and gives us information about that field. Our mind, based on what we can perceive and understand, can go beyond itself and make inferences about the issues that are incapable of understanding. Knowing the pleasures and tortures of the world in order to understand the reward and punishment that will be given to humans in the hereafter happens in a similiary way. In addition, he makes inferences based on events, situations, characteristics, etc. (visible) that people know from worldly life in order to better understand the expressions in such verses, which is quite remarkable for our study. In this context, while interpreting many verses, Mâtürîdî bases on the aspects of the realm of the visible similar to the realm of the hereafter. He explains the similarities of the hereafter to the worldly life, mostly through human nature, the Arabs' perception of reward and punishment, and people's perception of color and direction. In addition to these, he takes our knowledge, which has increased to the knowledge of observation, as a basis even though we learn through news, and evaluates the divine narrations for the hereafter on these principles. For the hereafter can be understood through things known, visible, lived and experienced in the life of this world. Mâtürîdî emphasizes the similarity of the world and the hereafter as well as the different aspects of the hereafter and uses these differences as a basis for his inferences. Our study is aimed at un-

derstanding how Mâtürîdî brings evidence to what people know from worldly life while explaining the nature of reward and punishment in the hereafter. In this context, methods such as interpretation, comparison, concept analysis, and literature review were used, and the study was limited to the books of *Kitâb al-Tawhîd* and *Ta'wîlât* of Mâtürîdî.

Keywords: Kalâm, Mâtürîdî, Visible, Invisible, Hereafter, Reward, Punishment.

Mâtürîdî'de *Delâletü's-Şâhid Ale'l-Gâib* Metodu Açısından Âhiretteki Ödül ve Cezanın Mahiyeti

Öz: Kelamcılarının büyük çoğunluğu doğru haber, sağlam duyular ve sağlıklı çalışan aklı bilgi kaynakları olarak kabul etmektedirler. Aklın bilgi kaynakları arasında sayılmasına bağlı olarak pek çok konuda akla dayalı delillendirme yoluna gidilmiştir. Adı geçen bilgi kaynaklarını ilk defa eserinde ele alan kelamcının Mâtürîdî olduğu bilinmektedir. O, *Kitâbü't-Tevhîd*'in hemen başında bilgi edinme yollarını doğru haber, sağlam duyular ve akıl olarak belirlemiş ve etraflıca işlemiştir. Mâtürîdî, aklın kullanımını daha çok istidlâl terimiyle karşılamaktadır. O, itikadi konulardaki görüşlerini doğru haber ve duyu bilgisiyle birlikte istidlâl pek çok türüyle delillendirmiştir. Bunlara ahiretle ilgili konularda da dâhildir. İstidlâl'in bir türü olan delâletü's-şâhid ale'l-gâib, Mâtürîdî tarafından hemen her konunun delillendirilmesinde kullanılmıştır. Delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunun pek çok tanımı yapılmıştır. Ancak üzerine inşa edildiği yapıyı anlaşılır bir şekilde şöyle ele almak mümkündür: İnsanoğlunun kavrayamayacağı, hakkında kesin bilgi sahibi olamayacağı alanlar vardır. "Gayb" olarak adlandırılan bu alanlar ontolojik farklılıkla ilgili olabileceği gibi zaman ve mekân farklılığından kaynaklı da olabilir. İnsanlarla Allah'ın farkı ontolojik farklılıktır ve Allah insanlar için ontolojik gaybdır. Henüz yaşanmamış olaylar zaman açısından gayb iken söz gelimi dağın ötesinde olup bitenler mekân farkına dayalı gaybdır. Ontolojik gayb olan Allah'ın sıfatlarının insan tarafından tam anlaşılması (idrak) mümkün değildir. Bunun için pek çok kelamcı özellikle Allah'ın sıfatlarının anlaşılır hale getirilmesinde delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunu kullanmış ve ilahi sıfatları bu metotla açıklamaya çalışmışlardır. Ahirete iman da gayb alanıyla ilgilidir. Ahiretle ilgili pek çok vahiy bilgisi (doğru haber) bulunmaktadır. Ancak ahiret şartları bu dünyadan farklı olduğu için orasıyla ilgili vahyin anlatımlarının anlaşılır hale getirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan Mâtürîdî'nin adı geçen metodu gayb alanı olan ahiretteki ödül ve cezanın mahiyetini anlama hususunda nasıl kullandığı ilgi çekici bir durumdur. Mâtürîdî, ahiretteki özellikle ödül ve cezadan bahseden ayetleri kimi zaman gerçek anlamlarıyla anlamış, bazen de bu ayetlere farklı anlamlar yüklemiştir. Bu kapsamda ahiret ahvaline dair ayetleri ele alırken bunların hangi anlamlara gelebileceği ile ilgili ihtimalleri sıralamış, bunların içinde delâletü's-şâhid ale'l-gâibe dayanan yorumları da yer almıştır. Böylece Mâtürîdî, gayb alanı olan ahireti, insanın dünyadaki tecrübelerine dayanarak anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Mâtürîdî'ye göre aklın ahireti anlamada da fonksiyonu vardır. Akıl duyu alanından duyu ötesine geçerek bize o alanla ilgili bilgi verebilecek kapasiteye sahiptir. Algılayıp anlayabildiklerimizi dayanak yapan aklımız, kendini aşır anlamaktan aciz kaldığı hususlarla ilgili istidlâlde bulunabilir. Âhirette kullara verilecek olan ödül ve cezayı anlayabilmek için dünya lezzetlerinin ve eziyetlerinin bilinmesi de böyledir. Bunun yanında o, bu tür ayetlerdeki anlatımların daha iyi anlaşılması için insanların dünya hayatından bildikleri olay, durum, özellik vs.den (şâhid) hareketle de çıkarımlarda bulunmaktadır ki çalışmamız açısından bu hayli dikkat çekici bir durumdur. Bu bağlamda o, pek çok ayeti anlamlandırırken şehâdet âleminin ahiret âlemine benzer yönlerini temele almaktadır. Ahiretin dünya hayatına benzerliklerini daha çok insan tabiatı, Arapların ödül ve ceza algısı, insanların renk ve yön algıları üzerinden anlatır. Bunlara ilave olarak haber yoluyla öğrenmemize rağmen müşahede bilgisine yükselmiş bilgilerimizi esas alır ve bu esaslar üzerine ahirete yönelik ilahi anlatımları değerlendirir. Çünkü ahiret, dünya hayatında bilinen, görülen, yaşanan, tecrübesine sahip olunan şeyler sayesinde anlaşılabilir. Mâtürîdî, dünya ve ahiretin benzerliği yanında ahiretin dünyadan farklı yönlerini de vurgular ve bu farklılıkları istidlâllerine dayanak olarak kullanır. Çalışmamız, Mâtürîdî'nin ahiretteki ödül ve cezanın mahiyetini açıklarken insanın dünya hayatından bildiği şeyleri nasıl delil ge-

tirdiğini anlamaya yöneliktir. Bu kapsamda yorumlama, karşılaştırma, kavram analizi, literatür taraması gibi yöntemler kullanılmış, çalışma Mâtürîdî'nin *Te'vilat* ve *Kitâbü't-Tevhid* kitaplarıyla sınırlı tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Mâtürîdî, Şâhid, Gâib, Âhiret, Ödül, Ceza.

Giriş

İstisnaları dışarıda tutarsak genel manada kelamcılara göre bilgi edinme yolları doğru haber, sağlam duyular ve akıldır. Aklın bilgi kaynağı oluşu kelamcılarca kabul edilmiş ve pek çok delillendirme akıl yoluyla yapılmıştır. Bu manada bir kelam kitabında bilgi kaynaklarını ve bunların ürettiği bilginin değerini ilk defa Mâtürîdî'nin *Kitâbü't-Tevhid* de açıkça ele alan kişi olduğunu biliyoruz. Aklın kullanımını daha çok istidlâl terimiyle karşılayan Mâtürîdî, görüşlerini delillendirirken haber ve duyu bilgisiyle birlikte bilgi edinme yollarından biri olan istidlâlin pek çok türünü kullanmıştır.

Mâtürîdî için delâletü's-şâhid ale'l-gâib, bu metotlar içinde özel bir yere sahiptir. Delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunun pek çok tanımı yapılsa da üzerine inşa edildiği yapıyı basitçe şöyle ele almak mümkündür. İnsanoğlunun idrak edemeyeceği, kesin bilgi sahibi olmayacağı alanlar vardır. Bu alanlar din dilinde *gayb* olarak adlandırılır. İnsanlarla yaratıcının farkında olduğu gibi gayb bazen ontolojik farklılıktan kaynaklanabilir. Bazen de insanın konumu, zamanla kayıtlı oluşu veya bilgi potansiyeli açısından bazı şeyler onun için gayb pozisyonunda olabilir. Sözelimi dağın ardındaki varlıklar veya olup bitenler o an için insana gayb pozisyonundadır. On yıl sonrası da insan için zaman açısından gaybdır. İnsanın gayb alanını anlaması, onunla ilgili bilgi, inanç, tahmin veya kanaat sahibi olabilmesi için ya doğru habere (genellikle vahiy bilgisi) veya duyularıyla ve aklıyla elde ettiği tecrübeye ihtiyacı olur.

Vahiy kaynaklı doğru haberin insana gelmiş olması da gaybı anlama açısından yeterli olmayabilir. İnsan anlamadan veya zorunda olarak da bir şeye iman edebilir. Ancak bu iman, Mâtürîdî'ye göre öncesinde istidlâl bulunmayan zoraki bir imandır. Bu bakımdan neye nasıl inandığımızın bilinmesi gerekmektedir. Bu manada Mâtürîdî'nin gayb alanı olan âhiret ve âhittetteki ödül ve cezanın nasıl anlaşılması gerektiği ile ilgili görüşleri önemlidir. Mâtürîdî, pek çok konuda kullandığı delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunu âhireti tasvir eden âyetlerin anlaşılmasında da kullanmıştır. Çalışmamızın merkezini teşkil eden bu konuya geçmeden önce konuyla ilgili yapılmış çalışmalardan bazılarına değinmek istiyoruz.

Gerek kelâmda istidlâl gerekse istidlâlin bir türü olan delâletü's-şâhid ale'l-gâib metoduyla ilgili bazı tez çalışmalarının yapıldığını görmekteyiz. 2001 yılında Hilmi Demir tarafından yapılan doktora tezinde ilk dönem sünni kelamında delil ve istidlâl ele alınmıştır. Bu konudaki en kayda değer çalışmalardan biri olan tez, *Delil ve İstidlâlin Mantıkî Yapısı-İlk dönem Sünnî Kelâm Örneği* adını taşımaktadır.¹ Tez, 2012 yılında İsam tarafından aynı adla basılmıştır.² 2014 yılında Nail Karagöz *Hanefî-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği* başlıklı bir doktora tezi hazırlamış, bu tezde yazar, kelâmda kullanılan istidlâlin özellikle kıyas içerikli olanlarını incelemiştir.³ Yazarın tezi 2015 yılında aynı adla Serüven Yayınları tarafından basılmıştır.⁴ Fatmanur Ceran'ın 2016 yılında yaptığı *İlk Dönem Kelâmında İstidlâl Problemi- Mu'tezili ve Sünnî Yaklaşım Açısından Bir Değerlendirme* adlı yüksek lisans tezinde

¹ Hilmi Demir, *Delil ve İstidlâlin Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği* (Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001).

² Hilmi Demir, *Delil ve İstidlâlin Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği* (İstanbul: İsam, 2012).

³ Nail Karagöz, *Hanefî-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği*, (Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

⁴ Nail Karagöz, *Hanefî-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği*, (Ankara: Serüven Yayınları, 2015).

yazar ilk dönem Müslümanlarının Kur'an'dan, sünnetten ve icmadan delil getirmede istidlâli nasıl kullandıklarını tespit etmeye çalışmıştır.⁵

Bu tezler yanında konuyla ilgili makale çalışmaları da bulunmaktadır. Metin Özdemir'in 2001 yılında yayınladığı *Kelami İstidlalin Problematigi* adlı makalesi kelâm ilminde istidlâli pek çok yönüyle ve eleştirel olarak ele alan bir çalışmadır.⁶ 2003 yılında Hulusi Arslan *Tanrı Hakkında Konuşmanın Kelâmî Bir Metodu Olarak el-İstidlâl bi's-Şâhid Ale'l-Gâib (Kâdî Abdulcebbar Örneği)* başlıklı makalesinde bu metodu şahıs merkezli çalışmanın örneğini vermiştir.⁷ Ahmet Erkol ise 2004 yılında yayınladığı makalesini *Kelâm İlminde "Kıyâsu'l-Gâib 'Ala's-Şâhid" Metodunun Kullanımı* ismiyle hazırlayarak metodun başka bir isimle kullanıldığına da dikkat çekmiştir.⁸ Ömer Türker 2007 yılında hazırladığı makalesine metoda eleştiri yöneltenlerden bir olan Cüveynî'yi merkeze alarak *Bir Tümdengelim Olarak Şâhitle Gâibe İstidlâl Yöntemi ve Cüveynî'nin Bu Yönteme Yöneltilmiş Eleştiriler* adını vermiştir.⁹

Bunlara ilave olarak istidlâl ile ilgili Mâtürîdî özelinde yapılmış çalışmalar da bulunmaktadır. Nail Karagöz'ün iki makalesi bu şekildedir. Karagöz, ilk makalesinde Mâtürîdî'de istidlâli genel olarak çalışmış ve adını *Mâtürîdî'de İstidlâlin İşlev Alanları* koymuştur.¹⁰ İkinci makalesinde ise istidlâlin bir türü olan şâhidin gâibe delâletini Mâtürîdî'de "Şâhidin Gâibe Delâleti" Metodu başlığıyla çalışmıştır.¹¹ Karagöz'ün çalışmaları makale konumuz olan istidlâl metodunu Mâtürîdî özelinde ele alması bakımından önemlidir. Bu çalışmamızda konuyu biraz daha özelleştirerek söz konusu metodun Mâtürîdî tarafından âhiretteki ödül ve cezanın mâhiyetini anlamada nasıl kullanıldığını tespit etmeye çalışarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktayız.

1. Mâtürîdî'de Âhirete Yönelik Anlamlandırma

Âhirete iman da gayb alanıyla ilgilidir. Âhiretle ilgili pek çok vahiy bilgisi bulunmaktadır. Ancak âhiret şartları bu dünyadan farklı olduğu için orasıyla ilgili vahyin anlatımlarının anlaşılır hale getirilmesi gerekmektedir. Bir şeyin anlaşılır hale getirilmesi için ise kişinin önceki bilgilerinin harekete geçirilmesi, yeni bilgilerinin önceki bilgilerine dayandırılması esastır. Bu yaklaşım eğitimde *bilinenlerden harekete bilinmeyene ulaşma* olarak ifade edilmektedir.¹² Kelam alanında bu yaklaşımın adı delâletü's-şâhid ale'l-gâibdir.

Din insan içindir, insana göredir. Gerek ödüldeki teşvik gerekse cezadaki caydırıcılık insan tabiatının tanıdığı türden olmalıdır. Aksi halde anlamı, özendiriciliği veya caydırıcılığı kalmaz. Bu bakımdan Allah'ın insanları kendi tabiatlarına uygun şekilde teşvik ve tehdit etmesi olağan bir durumdur. İşte bu gerçekten ötürü Mâtürîdî, âhiretle ilgili açıklamalarını insanın tabiatını dikkate alarak yapmıştır.

Mâtürîdî, delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunu *Kitâbü't-Tevhîd*de ayrıntı vererek açıklamış, tefsirinde ise sık sık kullanmıştır.¹³ Bu kapsamda âhiret ahvaline dair âyetleri ele

⁵ Fatmanur Ceran, *İlk Dönem Kelamında İstidlâl Problemi -Mu'tezilî ve Sünnî Yaklaşım Açısından Bir Değerlendirme* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁶ Metin Özdemir, "Kelami İstidlalin Problematigi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 5/2 (Aralık 2001).

⁷ Hulusi Arslan, "Tanrı Hakkında Konuşmanın Kelami Bir Metodu Olarak el-İstidlâl-bi's-Şâhid- ale'l-Gâib (Kâdî Abdulcebbar Örneği)", *Tabularasa* 3/9 (Aralık 2003).

⁸ Ahmet Erkol, "Kelâm İlminde 'Kıyâsu'l-Gâib Ala's-Şâhid' Metodunun Kullanımı". *EKEV Akademi Dergisi* 8/20 (Ankara, Yaz-2004).

⁹ Ömer Türker, "Bir Tümdengelim Olarak Şâhitle Gâibe İstidlâl Yöntemi ve Cüveynî'nin Bu Yönteme Yöneltilmiş Eleştiriler", *İslâm Araştırmalar Dergisi*, 18 (2007).

¹⁰ Nail Karagöz, "Mâtürîdî'de İstidlâlin İşlev Alanları", *Kelam Araştırmaları Dergisi* 16/2, (2018).

¹¹ Nail Karagöz, Mâtürîdî'de "Şâhidin Gâibe Delâleti Metodu", *Kader* 17/2 (Aralık 2019).

¹² TC. Milli Eğitim Bakanlığı, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi* (Ankara, 2017), 22.

¹³ Fethi Ahmet Polat, "Te'vilâtü Ehlî's-Sünne'de Mu'tezilî Söylemin Kritiği", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2012), 263.

alırken bazı ihtimaller sıralamış bunların içinde delâletü's-şâhid ale'l-gâibe dayanan yorumları da yer almıştır.¹⁴ Böylece Mâtürîdî, gayb alanı olan âhireti, insanın dünyadaki tecrübelerine dayanarak anlaşılır hale getirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken bazen metodun adını söylemiş bazen de söylememiştir.

Mâtürîdî, genel yaklaşımına paralel olarak âhiretle ilgili âyetleri anlamlandırırken de âyetlerin birden fazla anlama gelebileceği esasına dayalı olarak açıklamalarda bulunmuştur. Bu kapsamda daha önce âyet hakkında yorum yapanların görüşlerine ayrı ayrı yer verir. Bunlardan reddettikleri olduğu gibi kabul ettikleri de vardır. Kendi görüşlerini verirken bazen benzer âyetleri delil getirir. Bazen de görüşler içinden tercihini belirtir. Rivâyetlere karşı ise bazen mesafeli durur ve genelde onları şartlı kabul eder. Yani "şâyet bu rivâyet sahihse, sa-bitse"¹⁵ gibi şartlı ifadeler kullanır.

Mâtürîdî'nin âhiretle ilgili değerlendirmelerinde öne çıkan husus, âyetlerin gerçek manaları dışında da anlatımlara sahip olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmasıdır. Bunu bazen mecaz, bazen sembolik anlatım, bazen de benzetme, kinaye vs. kavramlarıyla dile getirir.¹⁶ Temelde bir dil meselesi olan metin yorumlamada mecaza ve sembolik ifadelerle başvurulması kaçınılmaz görülmektedir. Belagat üstünlüğüne sahip Kur'an'ın yorumu da bu çerçevede değerlendirilmektedir. Bu çerçevede literalist yorumcuların bile zaman zaman yorumlarında mecaz ve sembolizmden kaçamadıkları kabul edilmektedir.¹⁷ Bununla birlikte Mâtürîdî, gerçek anlamı reddetmez. Özellikle insan tabiatını, Arap adet ve inanışlarını¹⁸, dünya-âhiret karşılaştırmasını öne çıkartır, bunlara dayalı olarak âhiret hayatını anlamlandırmaya çalışır.¹⁹ Düzgün'ün de dediği gibi aslında ölüm, kıyamet, âhiret, cennet ve cehennem gibi insanın henüz tecrübesine sahip olmadığı alanlarda yazılanları okuyanla bunları yaşayan birisinin yaşadığı gerçeklik hiçbir zaman özdeş değildir.²⁰

Mâtürîdî âhirete yönelik delillendirmelerinde duyu alanımıza ait olan insan tabiatını, dünya hayatı gibi tecrübelerimizi, duygularımızı, haber yoluyla öğrenmemize rağmen müşahede bilgisine yükselmiş bilgilerimizi esas alır ve bu esaslar üzerine âhirete yönelik ilahi anlatımları değerlendirir. Ona göre algılayıp anlayabildiklerimizi dayanak yapan aklımız, kendini aşım anlamaktan aciz kaldığı hususlarla ilgili istidlâlde bulunabilir. Âhirette kullara verilecek olan ödül ve cezayı anlayabilmek için dünya lezzetlerinin ve eziyetlerinin bilinmesi de böyledir.²¹ Mâtürîdî'nin fıkıh kavramını da lafızların zahiri anlamına takılıp kalmanın ötesinde o lafızlardan kastedilen hâkim mananın kavranması, hükümlerin hangi maksada yönelik konulduğunun farkına varılması olarak anladığı değerlendirilmektedir.²² Bu manada onun,

¹⁴ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 14/300, 350; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 14/324, 374.

¹⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/367-368; 2/24; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020). 1/399, 400; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 2/37.

¹⁶ Fatih Kurt, "İmam Mâtürîdî'ye Göre Bazı Âhiret Aşamaları", *Diyanet İlmî Dergi* 55/3 (Eylül 2019), 641-662.

¹⁷ Polat, "Te'vilâtü Ehlî's-Sünne'de Mu'tezilî Söylemin Kritiği", 250.

¹⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/240; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 8/266.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/118; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Mehmet Erdoğan- Bekir Topaloğlu (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 17/133.

²⁰ Şaban Ali Düzgün, "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 31.

²¹ Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, çev. Bekir Topaloğlu (Ankara: İSAM Yayınları, 2002), 56.

²² Talip Özdeş, "Matürîdî'nin Fıkhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2, (Sivas 1998), 345.

zahirden/şahitten veya ilk görülenden görülmeyene/gâibe yönelmeyi bir düşünme biçimi olarak gördüğü söylenebilir.

Mâtürîdî'ye göre dünyadakiler âhiretin delilidir. Dünya ve âhiretten ibaret iki alem vardır. Övgü veya yergi niteliği taşıyan her davranış, âhiretteki olaylara yönelik bir delildir. Her akıllı insanın yaptığı davranışlar ya sonucu övülen ya da yerilen bir niteliğe sahiptir. İnsanın âhiret âlemindeki durumu bu dünyadaki davranışlarını nasıl yönettiği ve işlettiğine göre şekillenir.²³ İnsanın âhireti ciddiye almaması, dünyayı eğlenceden ibaret görmesi ile hem dünyası hem de âhireti anlamsız hale gelir.²⁴ Her ikisinin bir bütünlük içinde değerlendirilmesi gerekir. Bu bakımdan âhiret dünya hayatında yapılanların karşılığı konumundadır ve dünya hayatında bilinen, görülen, yaşanan, tecrübesine sahip olunan şeyler sayesinde anlaşılabilir. Dünya âhiret bütünlüğü bunu gerektirir.

Mâtürîdî, aklın ve doğru haberin âhireti anlamadaki fonksiyonlarına da değinir. Ona göre akıl duyu alanından duyu ötesine geçerek bize o alanla ilgili bilgi verebilecek kapasitededir. Aynı şekilde peygamberlerin haberleri de duyularla algılanamayan alanlara dair bilgileri duyu seviyesine yükseltir. Mâtürîdî'nin akıl, doğru haber ve şehâdet âleminin âhiret âlemine nasıl delil olabileceğine dair değerlendirmelerini başlıklar halinde şöyle ele alabiliriz:

2. Gayb Alanı Olan Âhireti Anlamada Aklın Fonksiyonu

Sem'iyât gayb alanı olduğundan onunla ilgili bilgi doğru haber sayesinde elde edilir. Duyu organları şehâdet alanıyla ilgili bilgiler verir. Akıl ise, her ikisiyle de ilgili bilgi üretilebilir. Ancak bu sınıflandırma, bir bilgi kaynağının diğer alanlarla ilgili bilgi üretmeyeceği anlamına gelmez. Dolayısıyla aynı nesne grubu üç bilgi kaynağının da konusu olabilir.²⁵ Eşyanın hakikati, Allah'ın koyduğu hükümlerin hikmetleri vs. pek çok konu yanında gaybi meseleleri anlayabilmek için duyu organlarıyla elde edilen bilgilerin vahyin de desteğini alarak akıl yoluyla değerlendirilmesi anlamındaki istidlâli ve ictihâdi bilgiye ihtiyacımız vardır.²⁶

Bununla birlikte Mâtürîdî aklın hareket alanının sınırlı olduğu sem'iyatla ilgili konularda sadece nasların zahirine sarılır ve -eğer bu nas rivâyetse sahihlik şartını saklı tutar- bu alanlarda insan aklının yetersizliğini vurgular. Onlar üzerinde dünyevî hâdiselerden hareketle kıyaslamalar yapılmasını doğru bulmaz.²⁷

Mâtürîdî'ye göre akıl, iyilik ve kötülüğü tanımak, hikmetli ve akılsızca yapılan davranışlarla amacı düzgün veya saçma fiilleri ayırt edebilir. Allah akli, neyin övüleceğini veya yerileceğini, neye özenileceğini veya neden sakınılması gerektiğini anlama aracı olarak yaratmıştır. Allah'ın kendisinin âlemi hikmete uygun yaratması bizzat akıllıca bir iştir. Aksi akılsızlık olurdu. Allah'ın hikmete uygun yarattığı âlemin bir cüzü oluşu ve övgünün ve yerginin onunla bilinebiliyor oluşu aklın da bir hikmete bağlı olarak yaratıldığını gösterir.²⁸ Mâtürîdî'nin aklın yaratılış hikmetini ayrıntılı olarak anlatması, övgünün ve yerginin akilla bilinebildiğini vurgulaması boşuna değildir. Zira o, Allah'ın âhiretteki ödül ve cezaya yönelik hatırlatmalarının aklın bu fonksiyonuyla kavranabileceğine inanır. Bütün âlemin imtihan için

²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/269; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 5/397.

²⁴ Yunus Cengiz, "Ölüm ve Sonrası", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 484.

²⁵ Sönmez Kutlu, "Mâtürîdî Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, ed. İlyas Çelebi (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., 2012), 533.

²⁶ Talip Özdeş, "Mâtürîdî'nin Te'vil Anlayışında Aklın Rolü", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, haz. Sönmez Kutlu (Ankara Kitâbiyat Yay., 2003), 246; Hulusi Arslan, "Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti", *Hikmet Yurdu*, İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik Özel Sayısı, 2/4 (Temmuz-Aralık 2009), 88.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/367-368; 2/24; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1/399, 400; 2/37; Polat, "Te'vilâtü Ehli's-Sünne'de Mu'tezilî Söylemin Kritiği", 255.

²⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/368-369; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5/396-397.

yaratılmış olmasının anlamı budur ve akıl sahibi her insan fayda ve zarar niteliği taşıyan her fiil için ödül ve cezanın gerekli olduğunu anlayabilir.²⁹

Öte yandan akıl, duyu organlarıyla algılanabilen âlemdeki güzellik ve kötülüğü esas alarak duyu ötesinde de bunların benzerlerinin olabileceğini kavrar. Zira duyu organlarının algıladığı nesnelere iyi ve kötü olması, duyuyla algılanamayan şeylerin de iyi ve kötü olduğuna şahitlik eder. Bunun gibi duyu alandaki güzelliklere dayanarak, duyu ötesi güzelliklere özenilmesi ve yine duyu alanındaki kötülüklerle bakarak duyu ötesindeki kötülüklerden kaçınılması işte bu akıl sayesinde gerçekleşir. Mâtürîdî için Allah'ın insanlara misaller getirmesi³⁰ demek insanlara açık olan nesne ve olayların gayb âlemine işaret ettiğini anlatmak demektir. Bunu anlayabilecek güç ise insandaki akıl mekanizmasıdır.³¹ Zira akıl hem dünya hem de âhiret için insan bünyesine konulmuştur. Böyle olmasaydı insanın hayvanlardan farkı kalmazdı. Çünkü hayvanlar da dünyada fayda ve zararlarını bilebilirler. O halde insan bünyesine akıl, amellerinin âhiretteki ceza veya mükâfatı gerektirdiğini anlaması için konulmuştur.³²

3. Âhireti Anlamada Nübüvvet Kurumunun Fonksiyonu

Mâtürîdî'ye göre peygamberler, ebedi hayat anlamına gelen âhiret yurdunun kolaylıklarını ve zorluklarını insanlara anlatırlar. Aslında bu dünyada duyularımız bizi çepeçevre kuşatmıştır. Fakat manevi ilerlemenin yolu duyular ötesinde/âhirettedir ve öğüt almak insanlara zor gelebilir. Peygamberleri müşahade etmek âhireti hatırlattığı için onların öğütlerine ve âhiretle ilgili anlatımlarına ihtiyaç vardır. Böylece onların anlatımları sayesinde duyu ötesi de müşahade âlemi konumuna gelir, iyi davranışlar insan yaratılışına kolay gelmeye başlar.³³ Peygamberin haberleri duyu ötesi âhireti müşahade bilgisi seviyesine ulaştırır.³⁴

Öte yandan insan davranışlarının akıbetinin ne olacağı duyular dünyasında bilinemez. Davranışların akıbetini insanlara peygamberler bildirir. Gayb, peygamberlerin ona dair verdiği her hakikat ve bu hakikatlerin anlamlarına dair açıklamaları sayesinde bilinebilir. Bu da "haber bilgisi" demektir. İnsanların davranışlarına nasıl karşılıklar verileceği peygamberlik kurumunu ve onların vereceği haberi kabul etmekle bilineceğinden peygamberlik kurumunu kabul etmek de gerekli olur.³⁵ Mâtürîdî'ye göre Resûlullah'ın (s.a.s.) gönderiliş amacı, insanların dünyaya tutkuyla sarılmasını önlemek, onları âhirete özendirme, dünyanın bütün şehvetlerinden ve sonu gelmeyen emellerinden koruyup bütün bunları âhirete ertelemeye davet etmektir. Âhirete inanan kişiye, dünya nimetlerini terk etmek kolay gelir, nefsinin bütün isteklerine karşı koymak zor gelmez.³⁶

4. Delâletü's-Şâhid Ale'l-Gâib Metodu Açısından Âhiretteki Ödül ve Cezanın Mâhiyeti

Mâtürîdî'nin âhirete ve âhiretteki ödül ve cezanın mahiyetine yönelik delillendirmelerinde şehâdet âlemini iki açıdan delil gördüğü söylenebilir. Birincisi dünyadaki yapıp etmeleri, istekleri, beklentileri, özellikleri vs. gibi insanın bizzat tecrübesine sahip olduğu durumlar. Bunlar dünya hayatında insan tarafından tecrübe edilmektedir ve iyi bilinmektedir. Mâtürîdî, insan tarafından iyi bilinen bu hususları şâhid tutarak gayb alanı olan âhiretteki ödüllendirme ve cezalandırmanın anlaşılacağı şeklinde bir delillendirmeye gider. İkincisi

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/368-369; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 5/396-397.

³⁰ İbrâhîm 14/25. "... وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ ..."

³¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 7/492; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 7/523.

³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/56; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 5/71.

³³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 231-232.

³⁴ Hasan Gümüšoğlu, "İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri", *Journal of History Culture and Art Research* 6/2 (2017).

³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/369; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 5/397.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/306; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 13/329.

bunun tersidir ve insanın âhirette karşılaşacağı ödül veya ceza dünyada bildiklerinden tamamen farklı olacağı şeklindedir. Burada benzerlikten değil benzememe durumundan yararlanma söz konusudur.

4.1. Dünya Âhiret Benzerliğinin Şâhid Kabul Edildiği Delillendirmeler

4.1.1. Dünya Hayatının Âhirete Şâhitlik Etmesi

Mâtürîdî, Kur'an-ı Kerim'deki âhirete yönelik anlatımların anlaşılabilmesi için dünya hayatının temel alındığını ısrarla vurgular. Ona göre hâlihazırdaki şu âlem âhiretin kılavuzu konumundadır. Bu sebeple âhiretle ilgili anlatımlar dünyada insanların bilip tanıdıkları, tecrübe ettikleri şeylerle karşılaştırılarak şekillendirilmiştir. Aslında bu, insan tabiatının iyi davrandığında ödüllendirileceği, kötü davrandığında ise cezalandırılacağını kavrayacak şekilde yaratılmasına dayanmaktadır. Böylece insanlar âhiretteki ödüllendirmeyi ve cezalandırmayı kavramış olurlar.³⁷

Dinen sorumlu tutulan insanlar meylettikleri ve korktukları çeşitli nesne ve olayları tabiatta gözlerler. Buradan hareketle âhiretteki ödül ve cezanın varlığını dünyadakilere kıyas ederek kavramaları gereklidir. Çünkü bilgi elde etmenin esas yolu duyu ve gözlemdir.³⁸ Yani âhirete yönelik bilgi, his ve müşahedeyle elde edilir. Buradaki kıyası fikhî kıyastaki gibi ortak özelliklere sahip olan iki eşit şeyin kıyası olarak anlamamak gerekir. Zira böyle bir durum dünya ve âhiretin birebir benzerliği sonucunu doğurur. Oysaki Mâtürîdî'nin kastı birebir benzerlik değildir.

Mâtürîdî'ye göre Allah insanlara dünya hayatı ile âhirete istidlal etme imkânı sunar. Şöyle ki; kötülük Allah tarafından süslemiş olmasaydı duyular dünyasından duyular ötesine yani dünya hayatından âhirete istidlâl edilemezdi. Allah dünyada insan davranışlarını dinen yasak olmayan ve olan şekilde ikiye ayırmıştır. Bu ayırımı va'd ve va'fd ölçüsü bulunmaktadır. Yani iyi davranışlar ödüllendirilecek, kötü davranışlar ise cezalandırılacaktır. Bu iki farklı davranış türü olmasaydı dünyada iyilik ve kötülük anlayışı oluşmazdı. Zira Allah insanın dünyada arzu ettiği şeylerin aslını âhirette var etmiştir. Böylece insanlar âhiretteki bu güzelliklere rağbet etsinler, geçici dünya heveslerini terk etsinler.³⁹ Bu açıdan bakıldığında dünyada zalimlik yapanlar âhirette ne ile karşılaşacaklarını istidlâl ile bilebilirler. Dolayısıyla istidlâlî bilgi önemlidir ve insanlar istidlâlden hem dünyada yararlanabilirler hem de ölümden sonra karşılaşma ihtimalleri olan durumları istidlâlle kavrayabilirler.⁴⁰

Allah insanların yüksek tahtlarda oturma, kadeh, yatak, yastık vs. ile ödüllendirileceklerini vadetmektedir. Bunlar insanların dünyada özlem duydukları şeylerdir. Hatta *kulpu olmayan bardaklar* anlamındaki *ekvâb* denmesinin sebebi de bu kapsamdadır. Çünkü cennetliklerin etrafında hazır bulunup dönen huri ve hizmetçiler arzu ettikleri anda bunları kendilerine sunacaklarından dolayı bardakları kendilerine yaklaştırmak için tutacakları bir kulpun olmasına bile ihtiyaçları olmayacaktır. Yani insanlar dünya hayatında neyi arzu ediyorlarsa Âhirette kendilerine verilecek olan ödül de aynı tarzda olacaktır.⁴¹

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 1/54; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 1/86.

³⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 217.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/257; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2/287.

⁴⁰ İbrahim Çapak- Harun Kuşlu, "Mâtürîdî ve Mantık Literatürü", *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018), 203.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 17/181; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 17/199.

4.1.2. İnsan Tabiatına Dayalı Delillendirme

Mâtürîdî'ye göre dünya ve âhiret birbirlerine denk olmasa da dünyayı bilen o bilgisi kendisini âhireti bilmeye götürür.⁴² Onun bu genel bakış açısının âhirete dair yorumlamalarında hayli etkin olduğu görülmektedir. Mâtürîdî cenneti tasvir eden âyetlerdeki "...*altlarından ırmaklar akan...*"⁴³ ifadesini açıklarken Allah'ın kullarını dünyada sevdikleri şeylerle cennete özendirdiğini anlatır. Ona göre insanlar tabiatları gereği dünya hayatında akmakta olan nehirlerle ilgi duymakta, onları seyretmeyi sevmektedirler. Allah bu durumu bildiğinden dolayı âyette bunu belirtmektedir. Böylece Allah insanların dünya hayatında tabiatlarının ve gönüllerinin arzu ettiği şeyleri dile getirmekte, insanları âhirette de onlara sahip olmaya özendirmektedir. Kendisinin emirlerine uyan ve yasaklarından kaçınan insanlar bu nimetlere erişeceklerdir. Kur'ân-ı Kerîm'de anlatılan saraylar, çadırlar, cariyeler, genç hizmetçiler, bardaklar, ibrikler ve benzeri şeylerin hepsi bu kapsamdadır.⁴⁴

Burada şehâdet âleminde insanların akan nehirleri seyretmeyi sevmeleri temel alınarak âhiret yönelik bir delillendirme yapılmaktadır. Mâtürîdî'ye göre Allah kullarının dünyadaki arzularının ne yönde olduğunu bildiği için âhiretteki nimetlere özendirmeyi onların arzularına göre yapmaktadır. Mâtürîdî bu delillendirmeyi yaparken âyetteki cennet tasvirinin gerçek manada olacağını da reddetmez. Ancak Allah'ın böyle bir delillendirmeyi niçin tercih ettiğini anlamak için Mâtürîdî'nin izah tarzının hayli etkili olduğu söylenebilir.

Mâtürîdî, insanın dünyaya meylinin meşruluğu ile ilgili muhtemel itirazları da dikkate almaktadır. Ona göre insan tabiatında dünyayı sevme özelliği vardır. Herkes bu sevgi üzerine yaratıldığı için yaratılışlarında var olan bu sevgiden dolayı kınanmazlar. Ancak bu sevgi, insanın ve dünyanın yaratılış amacına ters olmamalıdır. Zira dünya, insanın âhiret nimetini ve devamlı hayatını kazansın diye yaratılmıştır. Bu maksatla dünyayı sevmek ise kınanacak bir davranış değildir.⁴⁵

"مرْتَقًا" kelimesinin ev anlamına da gelebileceğini söyleyen Mâtürîdî'ye göre, Allah böylece insanların dünyadayken hoşlandıkları, nefislerinin arzu ettiği şeylerin onlara ödül olarak verileceğini vadederek insanları dünya hayatında bunlardan uzaklaştırmayı hedeflemiştir. İnsanların dünya nimetlerini arzulamasından dolayı kınanmaması gerektiğine inanan Mâtürîdî'nin Allah'ın kullarını dünyada hoşlandıkları şeylerden uzaklaştırmak istediğini söylemesi çelişki gibi görünse de devamındaki ifadelerden onun insanların arzularına gayr-ı meşru yollardan ulaşarak âhiretteki güzel nimetlerden mahrum kalmamalarını kastettiği söylenebilir. Aynı şekilde O, insanların dünyadayken nefret ettiklerinden de âhirette sakındır-mıştır. Böylece onların âhirette vadedilen cezaları hak etmelerini engellemek istemiştir.⁴⁷

Zümer Sûresi'nde yer alan cennet tasvirindeki "...birbiri üzerine yapılmış odalar..."⁴⁸ ifadesini ele alır. Ona göre dünyada oda üstüne oda yapmak ancak arazinin yetersizliğinden kaynaklanır. Yani bu, ödül olacak bir durum değildir. Dünyada insanlar bu durumdan hoşlanmazlar. Oysaki Allah cennet tasvirlerinde insanların dünyada hoşlandıkları şeyleri dile getirmektedir. Mâtürîdî'ye göre üst üste oda inşası şeklindeki anlatımın başka bir anlamı vardır. İnsanlar alt katlardan hoşlanmazlar, tam tersine yüksek katları arzu ederler. Bundan dolayı oda üstüne oda tasviri konaklayacakları katların tam da arzu ettikleri gibi üst katlar olacağını bildirmek içindir. Böylece Allah insanlara dünyada sevip arzu ettikleri şeylerin âhirette varlı-

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 15/174; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 15/177-178.

⁴³ en-Nisâ 4/57; el-Ankebût 29/69.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/350; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5/377.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/331; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. İbrahim Tüfekçi, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 16/343.

⁴⁶ el-Kehf 18/31.

⁴⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 9/54; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. İbrahim Tüfekçi, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 9/75.

⁴⁸ ez-Zümer 39/20.

ğini haber vererek onları âhirete ulaşımaya özendirilmekte, arzu ettikleri şeyleri elde etmelerini de imana ve salih amellere bağlamaktadır. Bunları yaptıkları takdirde istediklerine ulaşacaklarını onlara vadetmektedir.⁴⁹

Öte yandan insanın yapısında hoşlandığı nesne ve olayları sevmeye, acı duyduğu olay ve nesnelere ise nefret etme özelliği olsa da lezzetli olanı, daha fazla lezzetli olan uğruna terk etme karakteri de insanda bulunur.⁵⁰ Yine insanda istenmeyen durumlara sabırla dayanma özelliği de bulunmaktadır. İşte insan dünya nimetini âhiret nimetiyle kıyasladığında daha fazla nimetin bulunduğu âhiret için dünyayı terk etmek ona zor gelmez. Aynı şekilde âhiretteki çok daha zor ve kalıcı elemeleri göz önünde bulundurduğunda dünya sıkıntılarına katlanmayı göze alır. Bu ise insanın eğitilebilir olma özelliğini gösterir.⁵¹ Mâtürîdî -burada açıkça söylemese de- insanın bu eğitilebilirlik özelliğine dayanarak Allah'ın dünya nimetlerini veya çilelerini âhiretteki çok daha fazla olanları anlayabilmesi için şâhidin gâibe delâleti yoluyla insanı eğittiğini ima etmektedir.

4.1.3. İnsan Tabiatının Ödül ve Cezaya Karşı Tutumu

Mâtürîdî'ye göre insan türü, sonucunun yararı umulmayan veya zararından sakınılmayan bir fiili işlemeyi mânâsız bulacak bir yapıda yaratılmıştır. Bu yüzden yarar-zarar ilkesi onun davranışlarıyla daima irtibatlandırılmalı ve va'd ve va'id kendisine hatırlatılmalıdır. Nefsi hoşlanmadığı şeylerden kaçınsa da imtihan dünyasındaki insan nefsinin yenmek için va'd ve va'id hatırlayarak nefsinin karşı güçlü bir pozisyona gelebilir. Zira va'd ve va'id içten benimseyen insanlar için iyi olanlara yönelmek, nefsin arzu ettiği şeylerden uzak durmak ve büyük güçlüklerle göğüs germek önemli bir problem teşkil etmez. Va'id dikkate almayıp iyiliğe yönelmeyen ve Allah düşmanı hale gelen insan ile Allah dostu olanın farkı olmalıdır. Çünkü bunların tercihleri aynı değildir. Dolayısıyla akıbetlerinin de aynı olmaması gerekir.⁵²

Mâtürîdî insanın yararlı ve zararlı şeylerle imtihan edilmesini, "yaptıklarının sonuçlarını göz önünde bulundurma" tabiatıyla açıklar. Yani insan yaptıklarının ne gibi sonuçlar doğurabileceğini fark edebilecek bir kapasiteye sahiptir. Bu bakımdan gayb âlemi olan âhirette karşılığı görülecek fiillerin örnekleri duyuyla algılanabilen dünya hayatında bulunur. Böylece insan, dünyadaki örneklerle bakarak âhirette ne gibi durumlarla karşılaşabileceğini zihninde canlandırabilir.⁵³ Mâtürîdî'nin yararlı-zararlı kavramlarıyla dile getirdiği dünya hayatına ait eylem-sonuç ilişkisini şöyle örneklendirmek mümkün görünmektedir: İbadetlerine özen gösteren birisinin aldığı haz ile ibadetsiz bir yaşantının kişiye vereceği iç sıkıntısı bir değildir. Veya yenilen sağlıklı bir gıdanın vücudu daha sağlıklı ve dinç yaptığı tecrübeyle sabitken aynı tecrübe bize zararlı gıdaların vücutta açtığı tahribatı da göstermektedir. Netice itibarıyla olumlu-olumsuz, faydalı-zararlı vs. kendi tercihlerimizin sonuçlarını şahâdet âleminde de görmekteyiz. Dolayısıyla dünyadaki tecrübemiz, gayb âlemi olan âhirette kendi eylemlerimizden dolayı bizi bekleyen akıbeti anlamamızı çok kolaylaştıracak bir durum olsa gerektir.

Mâtürîdî, dünya lezzetlerinin âhirettekileri hatırlatmak için olduğuna inanır. Her ne kadar geçici olsalar da Allah'ın bu dünyada verdiği nimetler âhirettekileri hatırlatmak içindir.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/318; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 12/340.

⁵⁰ Ramazan Biçer, "Mâtürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2004), 50.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/103; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 16/113.

⁵² Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 128.

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, 137.

O'nun birçok âyette âhiretteki türlü nimetlerin varlığını bildirmesi âhîret hayatına özen göstermeye teşvik içindir.⁵⁴ Nitekim özendirme ve sakındırma kaçınılmaz bir durumdur. Zira sorumlulukların tabiatında bu vardır. Bu aynı zamanda âhîretin varlığına inanmayı da gerektirir. Böylece ödül ve ceza gerçekleşmiş olur.⁵⁵ Âhîret inancından yoksun biri hayatın amacına ilişkin bir bilinçten de yoksun olacaktır. Zira amaçtan yoksun olanlar tam bir sorumluluk bilincine sahip olamazlar.⁵⁶ Dolayısıyla Mâtürîdî âhîret inancıyla yaşamın amacı ve sorumluluk arasında karşılıklı bir ilişki kurarak, âhîret inancından yoksun bir kimsenin hayatın amacına ilişkin bir bilinçten de yoksun olacağını, gayeden yoksun kimselerin de tam bir sorumluluk duygusuna sahip olmayacağını belirtmiş olmaktadır.

4.1.4. Arapların Ödül Algısına Göre Anlatım

Mâtürîdî Allah Araplara, kendi kullandıkları kavramlarla hitap ettikleri kanaatinde-dir.⁵⁷ Buna ilave olarak o, Kur'an'daki âhîretle ilgili olarak vadedilen nimetlerde insan tabiatı yanında özel olarak Arapların gelenek ve dünyayı algılama biçimlerine de dikkat edildiğine inanır. Fâtır Sûresi'nin 33. âyetinde⁵⁸ geçen adn cennetlerindeki altın bilezikler ve incilerle ipek giysilerin ne anlama geldiğini bu çerçevede yorumlar. Ona göre dünyada erkek cinsinin bu türden zinet eşyalarına ilgileri yoktur. Ancak Allah Arapların bu türlü süslenme biçimine özindiklerini bilmekteydi. Dolayısıyla Allah onlara böyle ödüller vadetmiştir.

Mâtürîdî, bu görüşüne iki delil getirir. Birincisi yolculuk sırasında zorunluluktan kullanılan çadır, baraka, kulübe gibi sığınaklar müminlere cennette ödül olarak vadedilmiştir. Oysaki bunlar mekân darlığından veya başka imkân bulunmadığında kullanılır. Başka bir imkân varsa bunlar kullanılmaz. Yani ilk bakışta bunların ödül olması anlamsız gelmektedir. Ne var ki Araplar bunlara fazlaca özenmektedir. İşte bu yüzden âyette cennet nimetleri olarak vadedilmiştir.⁵⁹

Mâtürîdî'nin ikinci delili Zuhruf Sûresi'nin 53. âyetidir. Bu âyette "*Eğer O'nun dediği doğru ise üzerine altın bilezikler atılmalı veya kendisiyle beraber onu tasdik eden melekler gelmeli değil miydi?*"⁶⁰ buyrulmaktadır. Mâtürîdî'ye göre bu âyetteki muhatapların nazarında bahsi geçen süs eşyalarının çok büyük değeri olduğu için onlar peygamberlik iddiasındaki birinin⁶¹ de bunlara sahip olması gerektiğini düşünüyorlardı.⁶²

Mâtürîdî bu durumun başka bir izah tarzı olabileceğini de göz ardı etmez. Ona göre adn cennetlerinde verileceği vadedilen altın, gümüş, ipek ve benzeri süs eşyalarının şekil ve içerik yönünden dünyadakilerle isimleri dışında bir benzerliği yoktur. Mahiyetleri bilinmeyen bu nimetler müminlere cennette verilecektir Mâtürîdî bu iddiasını da iki hadis rivâyetine dayandırır: "Orada (yani cennette) hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, insanın kalbine veya hayaline bile gelmeyen şeyler vardır." Başka bir rivâyette de şöyle buyrulur: "Cennette olan şeyler dünyadakilere benzemez yahut sadece isimleri benzer."⁶³ Mâtürîdî'nin cennet nimetleri ile ilgili âyetleri sunuş tarzına baktığımızda onun konuyu bu rivâyetler çerçevesinde gördüğü söylenebilir. Yani âhîretteki ödül ve cezanın aslında dünya hayatından

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 11/286; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Fadıl Ayğın, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 11/324.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/512; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2/566-567.

⁵⁶ Arslan, "Mâtürîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti", 86.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 8/240; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 8/266.

⁵⁸ Fâtır 35/33.

⁵⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/43; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 12/55.

⁶⁰ ez-Zuhruf 43/53.

⁶¹ Bu ayette bahsedilen peygamber Hz. Musa'dır. Onun muhatapları olan Firavun ve Mısır halkı olmasına rağmen Mâtürîdî'nin onları da Araplarla aynı beklentilere sahip olarak gördüğü anlaşılmalıdır. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 13/258; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 13/279.

⁶² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/43; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 12/55.

⁶³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 12/44; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 12/56.

bambaşka bir muhtevaya sahip olduğu ancak insanların anlayabilmeleri için dünya tecrübe-
siyle bildikleri şeyler dikkate alınarak kendilerini sunulduğu şeklinde bir kanaate sahip ol-
duğu söylenebilir.

Vâkıa suresinin 22-23. âyetlerinde güzel gözlü hurilerin incilere benzetilmesinin iki manası olabilir. Birincisi inci ve yakuttan daha saf bir nesne yoktur. Huriler de saf ve temiz oldukları için incilere benzetilmiş olabilirler. İkincisi Araplar inci ve yakuta çok fazla önem verirlerdi ve onların nazarında bunlardan daha değerli bir şey yoktu. Bundan dolayı huriler Araplar nazarında değerli olan şeylerin zirvesindeki incilere benzetilmiştir.⁶⁴

4.1.5. Renklere ve Yönler Bağlı Delillendirme

Mâtürîdî, insanların dünya hayatındaki değer ölçülerine dayalı âhireti anlamlandırma yaklaşımını renkler ve yönler üzerinden de sergilemektedir. Yine temel dayanak noktası insan tabiatıdır. Ona göre Cennet içeceklerinin beyaz olması anlamsız değildir. Beyazlık, içindeki toz, kir veya zararlı ne varsa onu açığa çıkarır. Diğerleri ise içini çok az gösterdiğinden zararlı şeylerin görülmesini engeller. Beyaz renk insan tabiatına hoş gelir, bu bakımdan tercih edilir.⁶⁵

Buna karşılık Allah cehennemliklerin yüzünü gece karanlığına benzetmiştir. Cehennemliklerin yüzünü siyah olarak vasıflandırsaydı bu yeterli olmayabilirdi. Zira dünyada siyah yüze sahip olmak, çirkinliği tam olarak anlatmaz. Çünkü aynı cins ve renge sahip olanlar, yani siyah yüzlü olanlar kendileri gibi siyah olanlara özenebilirler. Gece karanlığına gelince; insan tabiatı ondan nefret eder ve insanlar içinde onu güzel bulan yoktur. İşte bundan dolayı Cenab-ı Hak cehennem ehlinin yüzlerini gece karanlığına benzetmiştir.⁶⁶ Mâtürîdî, insan tabiatının kendisi gibi olana meyiletme ihtimalini dikkate almış, Allah'ın bu ihtimali ortadan kaldırarak âhiretteki cezaları caydırıcılığını artırmak için cehennemliklerin yüzünün siyah olduğunu söylemek yerine onları insan tabiatının hiç hoşlanmayacağı gece karanlığına benzettiğine dikkat çekmiştir.

Yine yönlerin de dünya hayatındaki değer ölçüleri açısından anlamı vardır. Buna göre duyulur âlemde bir kimsenin birine, bir şeye değer verdiği, onu sağ eliyle tutmasından anlarız. Âhirette müminlere amel defterlerinin sağlarından verilmesi onlara saygı duyulduğunun göstergesidir. Zira müminin amel defterinde güzellikler ve bereketler vardır. Müminler Allah'ın emirlerini ve yasaklarını kabul etmişler ve onları saygıyla karşılamışlardır. Aslında sağ elin bereketli ve hayırlı işlerde kullanılmasına dayanılarak *bereket*, *uğur* anlamındaki *yümn* kelimesi türetilmiştir. Kâfir böyle değildir. Onun amel defteri solundan verilecektir. Çünkü sol el, çirkin ve kötü işlerde kullanılmaktadır. Bu yüzden kâfirin yaptığı itaatsizliğe karşılık amel defterleri solundan verilmiştir ki kıyamet gününde aşağılanmış ve hor görülmüş olsun. Amel defterlerinin arkadan verilmiş olmasına gelince; Mâtürîdî'ye göre bu iki şekilde açıklanabilir: Ya görülmesi hoş olmadığı için ondan tiksiniyor bu nedenle arkadan verilmiştir. Ya da kâfirin daha önceden (dünyada) yaptıklarına misli ile karşılık vermeden kinayedir. Zira kâfir dünyada Allah'ın kitabını arkasına atmış, göz ardı etmiş, emir ve yasakları terk etmişti. İşte bundan dolayı kâfirin amel defteri arkasından verilmiş olabilir.⁶⁷

4.2. Dünya Şartlarının Tersine Delillendirme

Mâtürîdî, hem dünyanın âhirete benzer yönleriyle hem de âhiretin dünyadan farklı olduğunu esas alarak delillendirmeler yapmıştır. Buralarda insanları dünya hayatında alışa geldikleri davranış biçimlerinin, ilişkilerin, olayların vs. âhiret hayatında geçerli olmadığı vurgulanmaktadır. Bu tür delillendirmeler, dünyadaki mal ve itibarlarına güvenerek âhirette de

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/300; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 14/324.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 12/145; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 12/168.

⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 7/47; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 7/57.

⁶⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 17/130; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 17/145.

öyle olacaklarını zanneden günahkârlara yönelik olduğu gibi cennetteki ödüllerle ilgili de olabilmektedir.

Her şeyden önce âhiret hayatında olup bitenlerin dünyadakilerden *sonsuz olma* gibi bir farkı vardır. Bu yönüyle dünya hayatı âhiret ile kıyaslanamaz. Oradaki azabın da kurtuluşun da ebedi olduğu bilinmelidir. Mâtürîdî, En'âm Süresi'nin 16. âyetindeki *apaçık kurtuluş*⁶⁸ ifadesini açıklarken buradaki apaçık kurtuluşun sonu gelmeyen sürekli bir kurtuluş olduğunu, böylelerinin bir daha azaba maruz kalmayacaklarını söyler. Âhiretteki kurtuluş dünyadaki zaman ölçülerine göre değildir. Çünkü dünyada kurtuluş sürekli değildir, sonradan yok olabilir. Oysaki âhiret dünyadan farklıdır ve buradaki kurtuluş asla kesintiye uğramaz.⁶⁹ Elbette ki buna bağlı olarak âhiretin dünyadan bir farkı da insan bedenlerinin yeni hayata uygun olmasıdır. Yani insanın dünya hayatındaki bedeninin aynen devam etmesi söz konusu değildir. Başta sonsuzluk olmak üzere âhiret şartları farklı olduğundan bedende de bu yeni hayata uygun özellikler olmalıdır.

Mâtürîdî bir topluluğun insan cesetlerinin dünyadaki özellikleriyle aynen diriltileceklerini söylediğini aktarır. Ona göre durum böyle değildir. Cesetler sonlu bir hayat için inşa edilmiş, sonluluk izleri ve yok olma belirtileri taşırlar. Oysaki âhirette bedenler yok olmaktan çıkar ve bozulmaları engellenir. Dünya hayatında gıdaya bağlı olarak zayıflayan veya güçlenen beden, âhirette dünyadaki gibi bir gıda ihtiyacı olmaz.⁷⁰ Mâtürîdî'nin haşrin bedenli gerçekleşeceğini ispat maksadıyla yaptığı bu açıklamalar konumuz için önem arz etmektedir. Zira Mâtürîdî, bedenli dirilişin delillendirmesini yaparken bu sayede bize âhiretin dünyadan farklı oluşunu insan bedenlerindeki değişiklik üzerinden anlatmaktadır. Aslında sonlu bir dünya hayatı için yaratılan insan bedeninin sonsuzluk yurdu olan âhirette aynen var edilmesi akla yatkın bir izah da değildir.

Dünya hayatında insanlar bir iş yaptıklarında yorgunluk hissederler veya sürekli bir şeyle meşgul olmak onları bıktırabilir. Oysaki âhirette yorgunluk yoktur. Onlar zorluk ve sıkıntılarla karşılaşmayacaklardır. Dünyada aynı yemeği yemekten bile bıkebilirler. Bu sebeple Allah cennet ehlinin çok yeme veya içmeden usanç duymayacağını, cennet yiyeceklerinin onları rahatsız etmeyeceğini haber vermektedir.⁷¹ Aynı şekilde süregelen bir nimetin tükenmesi korkusu dünyada insanları tedirgin eder ve o nimetin lezzetini almayı engeller. Bu endişelerini gidermek maksadıyla olsa gerek Allah "...*Onlar oradan çıkarılmayacaktır.*"⁷² buyurarak onların cennette ebedi kalacaklarını haber vermiştir.⁷³

Mâtürîdî, cennet ve cehennem ebedi oluşunu işlediği bir yerde aksi bir durumun için doğru olmayacağını açıklar. Ona göre cennet içindekilerle birlikte son bulacak olsaydı içindekiler korku ve üzüntü içinde olurlardı. Çünkü dünyada kendisine verilen bir nimetin bir gün sona ereceğini bilen bir kimse o nimetin elinden gideceğini bilerek huzur bulamaz, üzülür. Nimetin tadını çıkaramaz. Bu sebeple olacak ki dünya nimetleri korku ve üzüntüyle nitelendirilmişlerdir. Cennette ise korku ve üzüntünün olmadığı bildirilmesi, dünyadaki nimetin bitme üzüntüsünün cennette olmayacağını anlatmak içindir.⁷⁴

Mâtürîdî'nin âhiret hayatının dünyadan farklı oluşuna dair getirdiği başka bir örnek de âhirette yalnızca suçluların sorgulanacak olmasıdır. Ona göre dünyada insanların başkalarının işledikleri suçlardan dolayı sorguya çekilebilirler. Âhiret şartları farklıdır ve orada hiç kimse başkasının suçundan dolayı sorgulanmaz.⁷⁵

⁶⁸ el-En'âm 6/16.

⁶⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/25; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5/36.

⁷⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/249; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 3/283.

⁷¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/39; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 8/51.

⁷² el-Hicr 15/48.

⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/39; 9/11; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 8/51; 9/20.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/108; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 1/138.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 5/291; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, 5/315.

Dünya hayatında varlıklı kimselerin paralarıyla çeşitli ceza ve belalardan kurtuldukları malumdur. Ancak Mâtürîdî'ye göre âhirette durum farklıdır. Hadîd Sûresi'nin 15. âyetinde⁷⁶ inkârcılardan fidyenin kabul edilmeyeceğinin bildirilmesini Mâtürîdî, temsili bir anlamla böylelerinin o esnada fidyeleri olsa bile kabul edilmeyeceği şeklinde anlar. Çünkü ona göre dünya hayatında belayı defetmek için bazen fide verilir bazen de araçlar kullanılır. Oysaki âhiret dünya gibi değildir.⁷⁷

Mâtürîdî, En'âm Sûresi'nin 94. âyetindeki "*aranızdaki bağlar tamamen kopmuştur*"⁷⁸ ifadesini açıklarken âyete konu olan müşriklere dünya hayatında birbirleriyle olan münasebetin ve dostluğun âhirette kesileceğini haber verdiğini söylemektedir. Buna göre onlar dünyada birbirleriyle yardımlaşıyor, birbirlerine destek oluyorlardı. Allah bütün bunların âhirette olmayacağını, aksine birbirlerine düşman olacaklarını ve birbirlerinden uzak duracaklarını haber vermektedir. Mâtürîdî konuyla ilgili bazı âyetleri sıraladıktan sonra âhirette tapılanların tapanlara, tapanların tapılanlara düşman olacağını, bu dünyada aralarındaki sevgi ve yakınlığın düşmanlığa dönüşeceğini hatta akrabalığın biteceğini, herkesin birbirinden kaçacağını ilave eder.⁷⁹ Yine âhirette soy sop bağı da kalmayacaktır. Araplar, dünyada birbirlerine karşı soy soplarıyla övünürler ve aralarında soy bağı olanlar birbirleriyle yardımlaşma içinde olurlardı. Allah bildirdi ki âhirette bu durum da olmayacak, soy sop bağlantısı tamamen ortadan kalkacaktır.⁸⁰

Sonuç

Allah'ın sıfatlarının ispatı vb. alanlarda pek çok kalamcı tarafından kullanılan delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunu Mâtürîdî de kullanmıştır. Bu metodu Mâtürîdî'nin âhiretle ilgili âyetlerin anlaşılmasında kullanması ise hayli dikkat çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki Mâtürîdî, insanın tecrübesine sahip olduğu, bildiği, âşına olduğu şehâdet âleminden örnek lendirmek suretiyle âhiret âlemini anlaşılır kılmaya çalışmıştır. Bu manada Mâtürîdî'nin delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunu âhiretin anlaşılmasında pratik bir çözüm olarak gördüğü söylenebilir.

Mâtürîdî, âhiret âlemiyle ilgili âyetleri açıklarken insanın şehâdet âleminden iyi bildiği bazı özellik ve değerleri temel almıştır. Bunlar başlı başına dünya hayatı olabildiği gibi insan tabiatının bazı özellikleri de olabilmektedir. Bu manada insanın kendi tabiatını, Kur'an'ın ilk muhatapları olan Arapların kültürel değerlerini şâhit kabul ederek gayb alanı olan âhiret ahvâline delil getirmiştir. Bazı durumlarda ise âhiretin dünya hayatına benzemediğini belirterek dünya şartlarının tersine bir delillendirmede bulunmuştur. Ancak Mâtürîdî bu delillendirmelerinde dünya ve âhiret hayatının tam bir benzerlik içinde bulunduğunu da iddia etmemiştir.

O, Kur'an'ın âhiretle ilgili anlatımlarının gerçek manasını göz ardı etmemiş, delâletü's-şâhid ale'l-gâib metodunu kullandığı yerlerde "âyet bu manada da anlaşılabilir" tarzında açıklamalarda bulunmuştur. Böylece âyetlerin gerçek manalarını kabul etmenin yanında insanın tecrübelerine dayalı izahlar da yaparak âhiretle ilgili anlatımları insan aklına yatkın hale getirmeye çalışmıştır. Bu anlamda Bakara suresinin 259. âyetinden müçtehidin idrak edebildiği olayın görünen yüzüne bakarak içtihatta bulunmasının meşru olduğu çıkarımında bulunmuştur. Hatta o, bu âyete göre içtihat konusu olan hususun duyular ötesi konumunda bulunmasının sonucu değiştirmeyeceğini belirtmiştir.⁸¹ Mâtürîdî'nin bu husustaki açıklamalarının insanların âhireti anlamak için dünya hayatındaki bilgi birikimlerini, kültürel değerleri, kısaca

⁷⁶ el-Hadîd 57/15.

⁷⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 14/350; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 14/374.

⁷⁸ el-En'âm 6/94.

⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 5/149; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 5/167-168.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/65; Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Mehmet Erdoğan, (İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020), 10/88.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/169; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an Tercümesi*, 2/195.

kendilerine ayan olan şehâdet âlemini temel almalarını teşvik edici olduğu söylenebilir. Yani nasıl ki müçtehit olayın kendisine görünen yönüne (şâhid) bakarak görünmeyen yanı (gâib) ile ilgili hüküm verebiliyorsa gayb âlemi olan âhireti anlamak isteyen insan da kendisine ayan olan dünya hayatına bakmalıdır. İnsanın dünya hayatında olup bitenleri düşünerek âhireti anlaması mümkün hale gelebilir.

Mâtürîdî'nin dikkat çektiği başka bir husus da âhireti anlamada dünya hayatının ne kadar önemli olduğudur. Ona göre Allah'ın âhiretteki ödül ve ceza ile ilgili anlatımları, dünyada hali hazırda yaşayan insanlara yöneliktir. Zira hem âhiretteki güzel nimetlere kavuşmak hem de cezalardan kurtulmak ancak dünya hayatında elde edilenlere bağlıdır. Bu bakımdan Allah, kulların dünya şartlarında beğendiği, hoşuna giden nesne ve durumların âhirette çok daha iyisinin var olduğunu bildirerek onları dünyadayken âhiretteki bu güzel nimetlere kavuşmalarına yarayacak ameller yapmaya özendirmiştir. Aynı şekilde âhiretteki cezalardan da sakındırmıştır. Mâtürîdî'nin bütün bu çabalarının, insanları âhiretin gerçekliğine ikna etmeye ve dünya ve âhiret mutluluğuna ulaşabilmeleri için dünya hayatındaki tecrübelerini gözden geçirmelerini temine yönelik olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Arslan, Hulusi. "Maturîdî'ye Göre Evren ve İnsanın Yaratılış Hikmeti". *Hikmet Yurdu İmam Matürîdî ve Matürîdîlik Özel Sayısı 2/4* (Temmuz-Aralık 2009), 71 – 90.
- Arslan, Hulusi. "Tanrı Hakkında Konuşmanın Kelami Bir Metodu Olarak el-İstidlal-bi'ş-Şahidale'l-Gaib (Kâdî Abdulcebbar Örneği)". *Tabularasa 3/9* (2003), 65-85.
- Biçer, Ramazan. "Matürîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar ve Tezahürleri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/1* (Haziran 2004), 41-60.
- Cengiz, Yunus. "Ölüm ve Sonrası". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Ceran, Fatmanur. *İlk Dönem Kelamında İstidlâl Problemi -Mu'tezilî ve Sünnî Yaklaşım Açısından Bir Değerlendirme*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Çapak, İbrahim - Kuşlu Harun. "Mâtürîdî ve Mantık Literatürü". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Demir Hilmi. *Delil ve İstidlalin Mantiki Yapısı-İlk Dönem Sunni Kelam Örneği*. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Demir, Hilmi. *Delil ve İstidlalin Mantiki Yapısı-İlk Dönem Sunni Kelam Örneği*. İstanbul: İsam, 2012.
- Düzgün, Şaban Ali. "Mâtürîdî'nin Kur'an Yorum Yöntemi". *Mâtürîdî'nin Düşünce Dünyası*, ed. Şaban Ali Düzgün, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018.
- Erkol, Ahmet. "Kelâm İlminde 'Kıyâsu'l-Gâib Ala'ş-Şâhid' Metodunun Kullanımı". *EKEV Akademi Dergisi 8/20* (Ankara, Yaz-2004), 157-176.
- Gümüşoğlu, Hasan. "İtikad Açısından Mütevâtir Olmayan Haberin Bilgi Değeri". *Journal of History Culture and Art Research 6(2)*, (2017). 279-306. doi: <http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i2.601>.
- Karagöz, Nail. *Haneff-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği*, (Adana: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).
- Karagöz, Nail. *Haneff-Mâtürîdî Gelenekte Kıyas İçerikli İstidlâl: Hulviyyât Örneği*, (Ankara: Serüven Yayınları, 2015).
- Karagöz, Nail. "Mâtürîdî'de İstidlâlin İşlev Alanları", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 16/2, (2018), 241-263. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.419966>
- Karagöz, Nail. Mâtürîdî'de "Şâhidin Gâibe Delâleti Metodu", *Kader 17/2* (Aralık 2019), 321-347. <https://doi.org/10.18317/kaderdergi.622883>
- Kurt, Fatih. "İmam Mâtürîdî'ye Göre Bazı Âhîret Aşamaları". *Diyanet İlmi Dergi 55/3* (Eylül 2019), 641-662.
- Kutlu, Sönmez. "Mâtürîdî Akılcılığı ve Bunun Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı". *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu, Ankara: İSAM Yayınları, 2002.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi* ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi I*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi II*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Bekir Topaloğlu-Kemal Sandıkçı, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi III, VIII*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Yunus Vehbi Yavuz, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi IX, XVI*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. İbrahim Tüfekçi, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.

892 | Nail Karagöz. Mâtürîdî'de Delâletü's-Şâhid Ale'l-Gâib Metodu Açısından Âhiretteki ...

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi V, VII, XII, XIII, XIV, XV*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Kemal Sandıkçı, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi X*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi XI*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Fadil Aygün, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi XVII*. ed. Yusuf Şevki Yavuz, çev. Mehmet Erdoğan- Bekir Topaloğlu, İstanbul: Ümraniye Belediye Başkanlığı, 2020.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 18 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005.
- Özcan, Hanifi. *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.
- Özdemir, Metin. "Kelami İstidlalin Problematikliği". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Aralık 2001), 185-202.
- Özdeş, Talip. "Mâtürîdî'nin Te'vîl Anlayışında Aklın Rolü". *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik*, haz. Sönmez Kutlu, Ankara: Kitâbiyât Yayınları, 2003.
- Özdeş, Talip. "Matürîdî'nin Fıkhi Yönü ve Metodu Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Aralık 1998), 343-360.
- Polat, Fethi Ahmet. "Te'vîlâtü Ehli's-Sünne'de Mu'tezilî Söylemin Kritiği". *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- TC. Milli Eğitim Bakanlığı. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. Ankara, 2017.
- Türker, Ömer. "Bir Tümdengelim Olarak Şâhitle Gâibe İstidlâl Yöntemi ve Cüveynî'nin Bu Yönteme Yöneltilmiş Eleştiriler". *İslâm Araştırmalar Dergisi* 18 (2007), 1-25.